

KIRJALLISUUTTA

In honorem Paavo Ravila

Commentationes fenno-ugricae in honorem Paavo Ravila. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 125. Helsinki 1962. 692 sivua.

Tämä akateemikko Paavo Ravilan 60-vuotispäivää (5. heinäkuuta 1962) juhlistamaan ilmestynyt teos liittyy ansiokkaasti niiden juhla kirjojen joukkoon, joita erityisesti viime vuosina on tuon tuostakin julkaistu. Kirjan runsas sivumäärä koostuu kaikkiaan 50 kirjoittajan artikkeleista. Teosta voidaan kirjoittajistoltaan hyvin perustein pitää kansainvälisenä, sillä oman parhaimmistomme lisäksi on tekijöiden joukossa huomiota herättävän paljon ulkomaalaisia. Heidän käsialaansa on nimittäin peräti puolet kaikista kirjoituksista. Tämä on varsin ymmärrettävää. Onhan Paavo Ravila tutkija, joka kirjoitustensa ja monien henkilökohtaisten kosketustensa kautta on tullut tunnetuksi ja tunnustetuksi koko maailman kielimiesten piirissä ja joka, niin fennougristi kuin onkin, on varsin usein ottanut osaa myös monien yleiskielitieteellisten ongelmien pohdintaan. Tässä kohdassa viitataan kirjan lopussa olevaan Raija Jokisen laatimaan bibliografiaan. Useimmat kirjoitukset ovat, kuten arvata saattaa, suomen etäsukukielten tutkimuksia, ja muita kuin kielitieteellisiä kirjoituksia on vain nimeksi. Vaikka olisi tietysti luonnollisinta tämän kirjan esittelyssä kiinnittää päähuomio etäsukukie-

liä käsitteleviin kirjoituksiin, olen tehnyt juuri päinvastoin. Koska kirjoituksia on näin runsasasti ja osa niistä on jo tullut toisaalla esitellyksi, olen tässä Kotikielen Seuran aikakauslehdessä keskittynyt vain lähinnä suomen kielen piiriin kuuluvien artikkelien referointiin.

Lauri Hakulisen kirjoitus liikkuu *kulju* ja *kuilun* vaiheilla. Kirjoittaja käsittelee aluksi *kulju*-sanan oletettavaa germaanislähtöistä etymologiaa (kantskandinaavinen lähtömuoto *guljō) ja monin sattuvien paralleleihin osoittaa, ettei suomen sanan merkitysten jyrkkä kahtalaisuus (toisaalta 'matala lätkkö', toisaalta 'rotko, syvyys') ole suinkaan ainutlaatuinen ilmiö.¹ Selvitellyään sen jälkeen *kulju*-sanan käyttöä suomen murteissa ja vanhassa kirjakielissä sekä sivumennen viitattuun *umpi-kulju*-yhdyssanan metaforiseen käyttöön Hakulinen kiinnittää huomiota Gananderin sanakirjassaan esittämään *kulju*- ja *kuilu*-sanojen rinnastukseen. Hän on sitä mieltä, että Ganander on osunut oikeaan, ts. että *kulju* ja *kuilu* ovat etymologisia sukulaisia. Merkitysten vertailu tuottaakin hyvät tulokset. Vaikeampaa on ollut kuitenkin äänneasujen eroavuu- den selvitys.²

Vanhan kirjasuomen tempusten käy-

¹ Paralleleihin voitaisiin lisätä vielä saksan sana *Untiefe*, jota on käytetty paralleeliesimerkinä mainitun saksan *Grund*-sanan merkityksen selityksenä (s. 59). Sanan *Untiefe* merkitykset ovat nimittäin ensiksikin 'nicht tiefe, seichte Stelle im Meer', mutta myös 'ungeheure Tiefe' (Der Sprach-Brockhaus, Wiesbaden 1955).

² Olisiko asiaa millään tavoin valaissut viittaus seuraaviin, tosin deskriptiivissävyisiin tapauksiin: *huljuttaa* — *huiluttaa*, *suljua* 'soljua, solua' — *suilua* 'liukua, solua', *sulju* (esim. Lapset ovat leikelleet ja repineet lehden aivan suljuksi.) — *suilake* 'suikale' (Nykysuomen sanakirja)?

tössä ilmenee kaksi vastakkaista tendenssiä: imperfektiä on käytetty yhteyksissä, joihin nykykieli vaatii perfektin, toiseen perfektiiä on suosittu nykyisen kielitajun vaatiman imperfektin kustannuksella. Näitä seikkoja Osmo Ikola on tarkastellut jo aikaisemmissa tutkimuksissaan lähinnä sen aineiston valossa, joka on kertynyt v:n 1642 Raamatusta ja sitä vanhemmasta suomenkielisestä kirjallisuudesta. Nyt hän on jatkanut työtä ottamalla tarkastellakseen perfectum pro imperfecto -ilmiön esiintymisen 1642:n jälkeisen Ruotsin vallan ajan suomenkielisessä kirjallisuudessa. Ikola on kelpuuttanut tutkimusmateriaaliksi seuraavien suomeksi kirjoittaneiden töitä: Laurentius Petri, Georgius Andreae, Abraham Ikalensis, Ericus Wallenius, Thomas Rajalenius, Christian Procopaeus, Joh. Wegelius, Thomas Steenbäck, Matthias Pazelius, Johan Laihiander, Henric Poppius, Anders Björkqvist, Antti Lizelius ja Christfrid Ganander. Tarkastelun tuloksena on, että ilmiö on lähinnä 1600-luvun muotia (tehdyistä tilastoista ilmenee, että nykyisen imperfektin funktiossa olevista imperfekti- ja perfektimuodoista on parhaimmillaan noin 30—45 % ollut perfektejä), josta 1700-luvun kuluessa on jo melkein tyystin luovuttu. Ilmiön syynä Ikola pitää vieraan, lähinnä saksalaisen esikuvan orjallista noudattamista.

Suomalais-ugrilaisen **piŋe* ('hammas')-sanana vaiheita jälkiessään Terho Itkonen on tarkavainuisesti löytänyt vastineen lapistakin, josta — ainoana uralilaisena kielenä — ei sellaista tähän mennessä ole löytynyt. Lapin *badne* 'hammas', jota eräät aikaisemmat tutkijat (kahdella kysymysmerkillä varustaen vielä Collinder) ovat pitäneet s.-ugr. **piŋe*-sanana vastineena, on tietysti äänteellisesti mahdoton, kuten Terho Itkonen huomauttaa. Hänen mielestään sen sijaan lapin *biŋäl*, josta kirjoittaja mainitsee useita tietoja, voitaneen yhdistää tähän pesyeseen. Selityksittä ei tämään vakuuta. Modernin oikeoppisesti

on Terho Itkonen aluksi selvittänyt äänteellisen puolen. Sanan merkitystä käsitellessään hän on tullut sivunneeksi aikaisempia suksisanastotutkimuksiaan. Lapin sana merkitsee nimittäin 'lylyä = kovaa, tummahkoa puuainetta, jota syntyy mm. puunkallistumissa suurenmisen edistämiseksi'. S.-ugr. **piŋe*-sanana vastineet merkitsevät siis kolmea kovaa suomalais-ugrilaisissa kielissä: 1. 'hammasta', 2. 'piikiveä, kvartsia' ja 3. 'lylyä'. Kumpi kahdesta edellisestä on ollut lapin vastineen lähtömerkityksenä, ei ole Itkonen mukaan lopullisesti ratkaistavissa. Lopuksi kirjoittaja mainitsee syrjäänin sanasta *piŋol*, *piŋov*, *piŋö* (Wiedemann), joka eri sanakirjojen mukaan merkitsee mm. 'vinoa, kieroä, vääriä (puuta)'. Tätä merkitystä Itkonen pitää syrjäänin erikoiskehittymänä eikä halua yhdistää sitä lapin sanan merkitykseen.

Suomessa on kylmät talvet. Taloon tulee kesällä häät. Heille on syntynyt kaksoset. Sinulta putosi silmälasit. Hänen kulkiessaan lumessa siihen oli jäänyt jäljet. Tämän tapaisten eksistenssilauseiden erikoisuus, predikaatin yksiköllisyys monikollisesta nominatiivisubjektista huolimatta, on antanut pohdiskelun aiheen Göran Karlssonille. Hän on luonut aluksi lyhyen katsauksen tätä aihetta käsittelevään kirjallisuuteen huomauttaen samalla siitä, että se materiaali, jota ilmiön selvittämiseksi on käytetty, on oikeastaan varsin niukka. Tutkijat ovat yleensä kirjallisuusaineistosta piittaamatta tehneet itse esimerkkejä, joita ovat sitten eri näkökannoilta tarkastelleet. Karlsson sen sijaan rakentaa tätä in-kongruenssia käsittelevän kirjoituksensa laajan, lähinnä kirjallisista lähteistä peräisin olevan materiaalin pohjalle. Artikkelit on hyvin jäsennelty, ja sen perusajatukset kirjoittaja on koonnut sivuille 216 ja 217 seitsemän kohtaa sisältäväksi yhteenvedoksi.

Lauri Kettunen on tarttunut aiheeseen, jota Minna Savela on jo aikaisemmin ansiokkaasti käsitellyt pro gradu-tutkielmassaan sekä Kalevalaseuran

vuosikirjassa 1961. Kettusen kirjoituksen otsikkona on Das »schwer erklärbares« *iristas*, ja artikkelin tarkoituskin tulkoon tässä siteeratuksi (s. 221): »Die einzige Absicht dieses Aufsatzes lag eigentlich darin, zu zeigen, dass das Verhältnis *irta* - : *irsta* - gar nicht so 'schwer erklärbar' ist (Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja: . . . 'äänneasun selvittämättömästä erilaisuudesta huolimatta' . . .), wenn man nur die affektiven Faktoren berücksichtigt, die auch sonst im Leben der Sprachen andere entsprechende Veränderungen hervorgeufen haben, von der 'mechanischen Forschung' der Lautgeschichte aber selten gesehen und erkannt werden.»

Inkeröismurteiden ensi tavun äänne-*ir* > *er* on R. E. Nirvin tarkastelun kohteena. Ilmiötä ovat ennen Nirviä käsitelleet mm. Porkka, Sovijärvi, Kettunen ja Tunkelo, mutta ainakaan sen alkuperän selvityksessä ei ole päästy luotettaviin tuloksiin. Äänne-*ir* > *er* ei ole läheskään poikkeukseton: *ir*- ja *er*-sanojen suhde esim. Soikkolan murteessa on noin 2:1. Mainittuaan ensin esimerkkejä *er*-sanoista (22 lyhytvokaalisen lisäksi kolme *er*-tapausta) ja selvittelyään, miksi *i* ei monessa tapauksessa ole ottanut osaa muutokseen, Nirvi siirtyy käsittelemään ilmiön alkuperää. Inkeröismurteiden lisäksi tavataan *r*:n edellä tapahtunutta *i*:n *e*:ksi muuttumista pohjoisimmassa vepsäläiskylässä, Viron saarilla ja alueittain länsimantereella sekä paikoin liiviläismurteissa. Nirvi on vastoin monia aikaisempia tutkijoita sitä mieltä, että inkeröismurteiden *ir* > *er* ei ole geneettisessä yhteydessä virolaismurteiden todennäköisesti ruotsin kielen vaikutuksesta syntyneen vastaavan muutoksen kanssa. Inkerikoilla oli jo ainakin 1200-luvulla läheiset suhteet Novgorodin seutujen venäläisiin, kuten perimätiedotkin osoittavat. Venäjän äännesysteemissä tapahtui viimeistään 1000-luvun puolimaissa vastaavanlainen muutos. Nirvin käsitys onkin, että inkerikkojen *ir* > *er* on venäjän vaikutusta. Kaksi-

kielistä, inkeriä ja venäjää taitavista piireistä muutos tarttui kansankin kieleen, ja siitä — muutamien venäläislainojen välityksellä — kehittyi tendenssi, joka pyrki korvaamaan kaikki *ir*-tapaukset *er*:llä. Äänneympäristö ja kielipsykologiset syyt johtivat kuitenkin poikkeuksiin.

Kirjan harvoista suomen kielen syntaksin piiriin kuuluvista tutkimuksista mainittakoon vielä unkarilaisen kielentutkijan István Pappin kirjoitus Zur Frage der Kongruenz des Adjektivattributs im Finnischen, joka pääosin pohjautuu Pappin aikaisempiin tutkimuksiin (NyK 58 s. 98—105). Varsin perusteellisesti kirjoittaja on tehnyt selkoa tätä ongelmaa käsittelevästä kirjallisuudesta, nimenomaan Paavo Ravilan Sananjäljessä 2 julkaisemasta artikkelista Adjektiiviattribuutin kongruenssin synty suomen kielessä. Papp mainitsee päässeensä struktuurianalyysin ja suomen sekä vastaavasti ajateltujen unkarin ilmaisu-*ir*-tapojen vastakkain asetelun avulla samoihin tuloksiin (asian ydin s. 408) kuin Ravila koko laajaa urallilaisten kielten aluetta puhtaasti kielihistoriallisesti tarkastelemalla.

Niin houkuttelevalta kuin tuntuukin pitää adverbien *osapuille* (*en*) alkuperäisinä käyttöyhteyksinä sellaisia konkreettisesti käsitettäviä sanontoja kuin esim. *reki on osapuulleen valmis* ('reen erillisosat ovat valmiina, vaikka reki muuten on vielä keskeneräinen ja viimeistä silausta vailla'), Paavo Pulkkinen on eräiden lähinnä suomen murteista löytämiensä synonyymien perusteella rohjennut epäillä tämän teorian pitävyyttä. Tällaisia samaa merkitseviä adverbjeja ovat mm. *osapuolille* (*en*), *osapuoliin*, *onnipuoleen* (karj. *onnipuoliin*). Vaikka adverbista *osapuulle* (*en*) on tietoja ympäri Suomen, tekijä on sitä mieltä, että kaikkialla ei sana liene aidon kansanomaisen. Uskottavan tuntuisesti hän on osoittanut, että *osapuulle* (*en*) ei ole alkuperäinen, vaan jollakin tavalla muuntunut, osin ehkä haplogogista tietä, sanasta *osapuolille* (*en*), jonka

'suunnilleen, lähes' -merkitys on helposti ymmärrettävissä, kun otetaan huomioon, että sana *osa* on itämurteisamme ja karjalassa *onni*-sanana synonyymi ja että esim. sanonta *työ on osapuolilleen tehty* voidaan siis käsittää seuraavasti: 'työ on voiton puolelle tehty'.

Havainnollisena esimerkkinä sellaisesta jo vanhastaan kielessä versoneesta omaperäisestä sanastosta, josta vasta suhteellisen myöhään on kehittynyt kieleen nykyisin varsin tavallisia kulttuurisanoja, mainitsee Martti Rapola verbin *heijastaa*, joka nykyisin täyttää eräitä modernin fysiikan ja fysiologian tärkeitä ilmaisutehtäviä. Tämä 'reflektoida, kuvastaa' -merkitys tavataan ensi kerran vasta Europaeuksen 1853 ilmestyneessä ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassa. Rapola on tutkinut koko monivaihteista sanapesyettä. Hän on nähnyt kaksi eri kehityslinjaa. Ensiksikin kantasana *heika* ~ *heikä* 'valon heijastus, heijaste, hohde', jonka sanakirjantekijöistä Eurén ja Lönnrot mainitsevat, mutta josta murretietoja ei kylläkään ole, on mukauttamalla *-aise*-verbityyppiin saatu verbi, joka lounaismurteiden äännesäännön mukaan esiintyy heikkoasteisena (*heijase*, *heijäse*) ja joka tavahtaan oikeastaan vain lounaismurteisamme. Merkitys on 'häikäistä, sokaista'. Tästä verbistä on kehittynyt edelleen johdos *heijastaa*, jolla häikäisemisen funktion lisäksi on merkitys 'reflektoida, kuvastaa'. Toisekseen samasta *heika*-kannasta on ilman diftongillista väliauttetta (vrt. *kuva* : *kuvastaa*) saatu itäisempi *heijastaa* 'hohtaa, heijastaa, kuvastaa'. Rapolan mielestä salaperäinen *heika* ~ *heikä* on vanha fyysisen pahanolon tunteen nimitys, ja tältä pohjalta hän on selittänyt sanan verbijohdosten merkitykset. Hänestä on täysin mahdollista, että sana *heikko* (murt. *heiko*) johdoksieneen on puolestaan *heika*-sanana johdos.

Veikko Ruoppila on käsitellyt niitä vihaisen, pahantuulisen ihmisen kuvallisia ilmauksia, jotka tämän kuvallisen käytön lisäksi yhä vielä esiintyvät myös

konkreettisissa yhteyksissä merkitsemässä etupäässä eriskummallisia, mutkikkaita, usein monihaaraisia, pisteleviä ja piikkisiä kaseveja, yleensä puita tai niistä tehtyjä tarve-esineitä. Hänen havaintojensa mukaan nämä metaforiset sanonnat muodostavat jokseenkin yhtenäisiä alueita. Konkreettisiin merkityksiin lähemmin puuttumatta seuraavassa luettelo näistä sanoista: Varsinais-Suomessa *karpuriainen* ja *kräkä*, Satakunnassa *kränä* ja *krääkki*, Etelä-Hämeessä *kärri* ja (*k*)*ränä*, Etelä-Pohjanmaalla *kräkä*, *kränky* ja *kärty*, Keski-Pohjanmaalla *kärty* ja *käri*, Pohjois-Karjalassa *käri* ja *käräke*, Kainuussa *kärväs*, Länsipohjassa *kärys*, Savossa *karilas* sekä suomalais- ja itäkarjalaismurteiden välialueella *häräke*. Mm. se seikka, että useat ilmaukset ovat lainoja ruotsista, viittaa Ruoppilan mukaan näiden sanontojen suhteelliseen nuoruuteen.

Suomen *ö:n* tunnesisällöstä on kirjoittanut Matti Sadeniemi. Vokaali sopiikin mainiosti tällaisen tutkimuksen kohteeksi, koska se syntynsä ja luonteensa puolesta on melkein yksinomaan deskriptiivinen. Materiaalina Sadeniemi on käyttänyt Nykysuomen sanakirjan kolmesta ensimmäisestä osasta löytämiään pääpainollisen lyhyen *ö:n* sisältäviä sanoja. Yksityiskohtaisen tarkastelun ja ryhmittelyn jälkeen lankeaa lopputulos kuin itsestään: vaikka käsiteltyjen *ö*-sanojen joukossa on joitakin, jotka tunnearvoltaan ovat neutraaleja, vieläpä positiivisia, niin kuitenkin voidaan helposti havaita, että selvästi useimmat *ö*-sanat ovat merkitykseltään pejoratiivisia. Ne ilmaisevat yleensä jotakin seläistä, mihin puhuja suhtautuu kielteisesti ja torjuvasti: rumaa tai kauhistuttavaa ääntä (esim. *mökä*, *möly*), kömpelöä olentoa tai liikettä (esim. *jöntti*, *kömpelö*, *kömpiä*, *könytä*), kyräilevää tai velttoa olemista tai olentoa (esim. *köllöttää*, *lököttää*, *jörö*, *mörökölli*), vähäisiä hengenlahjoja (esim. *höperö*, *höpsö*), huonoa laatua, etenkin kehoja ja vähäisiä rakennuksia tai muita rakennelmia (esim.

hökkeli, möksä, mörskä, pömpeli, tölli, tönö). Tämäntapaisia *ö*-sanoja on syntynyt jo kantasuomalaisena aikana. Tämä *ö*:n deskriptiivinen tehtävä ei ole kuitenkaan estänyt vanhoja *ey*-sanoja (nykyisin *öy*-) säilyttämästä entistä neutraalia tunne-sisältöään (esim. *köysi, löyly, löytää*) eikä liioin ole suuresti vaikuttanut nuoriin *ö*-lainoihin (esim. *köli, lössi, mönjä, mörs-säri*).

Pertti Virtaranta on käsitellyt laajassa, yksityiskohtaisessa artikkelissaan itämerensuomalaisien kielten *-li*-partikkeleja. Suomen kielessä tunnetuimpia näistä partikkeleista ovat *sikäli* ja *mikäli*, joita nykyisin käytetään melkein yksinomaan konjunktioina. Tehdessään aluksi selkoa näiden partikkelien esiintymisestä vanhassa ja uudessa kirjasuomessa Virtaranta on todennut mm. seuraavaa. *Sikäli* ja *mikäli* ovat asiaproosassa paljon suositumpia kuin kaunokirjallisuudessa. *-li*-partikkelit ovat melko myöhään tulleet kirjakieleen: ensimmäiset esiintymät ovat 1800-luvun puolivälin paikkeilta, ja näiden partikkelien käyttö on aluksi rajoittunut vain itäsuomalaisien kynäilijöiden (esim. Paavo Tikkanen, Rietrikki Polén, D. E. D. Europaeus) kieleen. Kielopin-tekijöistä ensimmäisenä on nämä partikkelit maininnut K. Hämäläinen v. 1883 ilmestyneessä »Suomenkielen muoto-opissaan», sanakirjantekijöistä G. E. Eurén. Sängen perusteellisesti kirjoittaja on käsitellyt *-li*-partikkelien esiintymistä suomen murteissa ja sukukielissä. Useimmille suomen murteille nämä partikkelit ovat täysin vieraita. Niitä tavataan vain

savolaismurteiden pohjois- ja itäläidalla ja kaakkoismurteissa sekä edelleen savakko-, äyrämöis- ja inkeröismurteissa. Sukukielistä tunnetaan partikkelit vain ims. kielten itäryhmässä: karjalassa, lyydissä ja vepsässä. Virtaranta on sitä mieltä, että *-li*-partikkelialueella laajimmalle levinneet pronominaaliset *kukali, mikäli, sikäli, taakali, tuokali* ja *täkäli* kuuluvat *-li*-tyyppin vanhimpiin sanoihin ja että niiden kaikkialla tavattava lokaalinen, etenkin prolatiivinen (suomen itämurteissa ja karjalassa niillä on modaalistakin käyttöä) merkitys edustaa vanhinta kantaa. *-li*-partikkelien levinneisyys osoittaa, että muotokategoria palautuu karjalais-vepsäläiseen yhteisaikaan, ja niiden alkuperästä Virtaranta mainitsee, että ne ilmeisesti ovat syntyneet lokaalisten *-i(k)*-johdosten analogian tukemina suoranaisesti nojautuen kaikissa ims. kielissä tavattaviin **siyällä, *täyällä, *töyalla*-tyyppisiin pronominaalisiin johdoksiin. Kirjoittajan käsityksen mukaan *-li*-johdosten määrä on aluksi karjalais-vepsäläisenä yhteisaikana ollut erittäin pieni. Vähitellen kehitys on vienyt kuitenkin siihen, että vanhojen *-li*-sanojen merkityskenttä on laajentunut ja *-li*-tyyppi on produktiivistunut. Lopuksi Virtaranta pohtii *-li*-partikkelien suhdetta muihin ims. kielten itäryhmässä tavattaviin prolatiivisuuden ilmaisimiin.

Jos jätämme muutamat lähinnä teoksen ulkoasuun vaikuttavat pikku rikkeet (etenkin paikoitellen varsin tavalliset painovirheet) arvostelun ulkopuolelle, on kirjaa pidettävä oikein onnistuneena.

PEKKA LEHTIMÄKI